

УДК 342.951:347.961+35.072.6+340.131
DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.11>

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ЗАКОННІСТЮ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Джуга М.В.,
*аспірант кафедри цивільного права та процесу
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Джуга М.В. Адміністративний контроль за законністю нотаріальної діяльності.

Стаття присвячена розкритті поняття та сутності адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю. Відзначається, що адміністративний контроль виступає різновидом зовнішнього контролю, який здійснюють інші органи щодо нотаріуса (осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій). Він, поряд із судовим контролем, виступає елементом державного регулювання нотаріальної діяльності для того, щоб пересвідчитися чи сам нотаріус дотримується правил, встановлених державою.

На підставі аналізу Закону України «Про нотаріат» виділяються чотири об'єкти адміністративного контролю з боку органів юстиції за державними та приватними нотаріусами: організація нотаріату, організація нотаріальної діяльності, порядок вчинення нотаріальних дій та правила нотаріального діловодства. Порядок вчинення нотаріальних дій виступає об'єктом адміністративного контролю, який безпосередньо стосується перевірки законності нотаріальної діяльності, оскільки органи юстиції повинні перевірити процесуальні дії державних та приватних нотаріусів, які супроводжують вчинення нотаріальних дій. Законність нотаріальної діяльності визначається не тільки відповідністю нотаріальної дії актам матеріального законодавства чи міжнародного договору, але й «процесуального», тобто нотаріального, яке визначає загальний та спеціальний порядок вчинення нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні. Натомість відповідність нотаріальної дії вимогам матеріального законодавства (міжнародного договору) або правомірність відмови у вчиненні нотаріальної дії перевіряється судом.

Відзначається, що адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю, що здійснюють органи юстиції, має своєрідний предмет відання (перевіряється тільки законність порядку вчинення нотаріальної дії, тобто процесуальні дії нотаріуса, які супроводжували вчинення нотаріальної дії), може базуватися не на скаргах фізичних і юридичних осіб, а на планових перевірках, характеризується відсутністю належно регламентованої процедури щодо перевірки законності порядку вчиненої нотаріальної дії. Останнє дає органам юстиції на практиці зловживати своїми повноваженнями та не враховувати інтереси осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, контроль, органи юстиції, порядок вчинення нотаріальних дій, законність.

Dzhuga M.V. Administrative control by legality notary activity.

The article is devoted to the disclosure of the concept and essence of administrative control over notarial activity. It is noted that administrative control is a type of external control performed by other bodies in relation to notaries (persons authorized to perform notarial acts). Along with judicial control, it acts as an element of state regulation of notarial activity in order to verify whether the notary himself complies with the rules established by the state.

Based on the analysis of the Law of Ukraine «On Notaries», four objects of administrative control by the justice authorities over public and private notaries are distinguished: the organization of the notary, the organization of notarial activities, the procedure for performing notarial acts and the rules of notarial administration. The procedure for performing notarial acts is an object of administrative control, which is directly related to the verification of the legality of notarial activities, since the judicial authorities must check the procedural actions of public and private notaries accompanying the performance of

notarial acts. The legality of notarial activity is determined not only by the compliance of the notarial act with acts of material legislation or an international agreement, but also «procedural», i.e. notarial, which determines the general and special procedure for performing notarial acts or refusing to perform them. Instead, the compliance of the notarial act with the requirements of substantive legislation (international treaty) or the legality of the refusal to perform a notarial act is checked by the court.

It is noted that the administrative control over notarial activity carried out by the judicial authorities has a peculiar subject matter (only the legality of the procedure for performing the notarial act is checked, i.e. the procedural actions of the notary that accompanied the performance of the notarial act), can be based not on complaints of individuals and legal entities, but on scheduled inspections, characterized by the absence of a properly regulated procedure for checking the legality of the order of the notarial act. The latter allows the justice authorities to abuse their powers in practice and not take into account the interests of the persons who applied for the execution of a notarial act.

Key words: notarial activity, control, judicial bodies, procedure for performing notarial acts, legality.

Постановка проблеми. Контроль за нотаріальною діяльністю може бути зовнішнім та внутрішнім. Указані форми контролю розмежовуються залежно від способів їх проведення [1]. Зовнішній контроль вчиняють інші органи щодо нотаріуса (осіб, уповноважених на вчинення нотаріальних дій). Залежно від статусу таких органів виділяють два види зовнішнього контролю за нотаріальною діяльністю: адміністративний та судовий. Тому зовнішній контроль за нотаріальною діяльністю виступає елементом державного регулювання нотаріальної діяльності для того, щоб пересвідчитися чи сам нотаріус дотримується правил, встановлених державою. Внутрішній контроль за нотаріальною діяльністю проводить сам нотаріус (особа, яка уповноважена на вчинення нотаріальної дії). Його можна назвати самоконтролем.

Форми (зовнішній та внутрішній) та види (адміністративний та судовий) контролю за нотаріальною діяльністю слід чітко розділяти для того, щоб усвідомлювати їх природу, ефективність, предмет контролю, порядок його проведення, наслідки для вчиненої нотаріальної дії чи відмови в її вчиненні.

Стан опрацювання. Питання адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю було предметом вивчення багатьох науковців, але дані дослідження не проводилися в контексті інших об'єктів адміністративного контролю з боку органів юстиції щодо державних та приватних нотаріусів.

Метою статті є розкриття особливості, методики та порядку проведення адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю задля гарантування її законності та захисту прав та інтересів осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю вчиняється органами юстиції. Згідно ч. 2 ст. 2¹ Закону України «Про нотаріат» (далі Закону) Міністерство юстиції України та його територіальні органи проводять контроль за організацією нотаріату, перевірку організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства. Отже, Закон визначає чотири об'єкти адміністративного контролю з боку органів юстиції за державними та приватними нотаріусами.

По-перше, організація нотаріату. Даний об'єкт формується у правовідносинах, пов'язаних зі створенням, зміною та припиненням органів (посадових осіб) нотаріату. Наприклад, ст. 17 Закону називається «Організація роботи державних нотаріальних контор», де визначається порядок їх створення та ліквідації, призначення на посади державних нотаріусів, завідувачів державних нотаріальних контор та їх звільнення тощо. Даний об'єкт адміністративного контролю органів юстиції не пов'язаний із вчиненням нотаріальних дій.

По-друге, організація нотаріальної діяльності. Указаний об'єкт адміністративного контролю формується у правовідносинах, які виникають у зв'язку з доступом до нотаріальних дій, а не їх безпосереднім вчиненням. Згідно п. 29 Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства від 17 лютого 2014 р. (далі Порядок) визначається методика перевірки організації роботи державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, організації нотаріальної діяльності приватного нотаріуса. Зокрема, органи юстиції повинні перевірити:

«правові підстави для зайняття приміщення, у якому розміщується державна нотаріальна контора, державний нотаріальний архів або яке займає приватний нотаріус, кількість кімнат та їх площа;

правові підстави для здійснення приватним нотаріусом нотаріальної діяльності;
наявність акта про сертифікацію відповідності робочого місця (контори) приватного нотаріуса;
відповідність робочого місця вимогам, установленим чинним законодавством;
приспосованість приміщення, де знаходиться робоче місце (контора) приватного нотаріуса, для роботи з технічним персоналом та забезпечення нотаріальної таємниці;
наявність приміщення для очікування прийому фізичними особами;
тощо» [2].

Отже, окреслена методика контролю за організацією нотаріальної діяльності доводить, що цей об'єкт контролю також безпосередньо не пов'язаний із вчиненням нотаріальних дій, а тільки створення умов для їх вчинення.

По-третє, порядок вчинення нотаріальних дій. Означений об'єкт адміністративного контролю стосується нотаріальної діяльності, оскільки органи юстиції повинні перевірити процесуальні дії державних та приватних нотаріусів, які супроводжують вчинення нотаріальних дій. Нагадаємо, законність нотаріальної діяльності визначається не тільки відповідністю нотаріальної дії актам матеріального законодавства, але й «процесуального», тобто нотаріального, яке визначає загальний та спеціальний порядок вчинення нотаріальних дій або відмови в їх вчиненні. Виходячи з попереднього матеріалу та ст. 50 Закону до суду не можна безпосередньо оскаржувати процесуальні дії нотаріуса, окрім однієї процесуальної дії: відмови у вчиненні нотаріальної дії. Як доводить судова практика, якщо особи пробують оскаржити до суду виключно процесуальні дії нотаріуса, він відмовляє в задоволенні позову [3] (хоча потрібно відмовляти у відкритті провадження у справі чи її закритті, оскільки справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства – *Авт.*). У цьому відношенні між судом та органами юстиції проведено розмежування компетенції: перші перевіряють законність результату нотаріальної діяльності, а другі – порядок, що привів до такого результату. Хоча, дана диференціація доволі умовна, бо незаконність нотаріальної дії чи відмови у її вчиненні може обґрунтуватися позивачем порушенням порядку вчинення нотаріальної дії, що змусить суд перевірити дотримання цього порядку.

По-четверте, правила нотаріального діловодства. «Нотаріальне діловодство – діяльність контор, нотаріальних архівів, приватних нотаріусів зі створення, обліку та зберігання документів на різних носіях (паперових та електронних) у процесі здійснення нотаріальної діяльності» (п. 1.1 Правил ведення нотаріального діловодства) [4]. Наприклад, під час перевірки дотримання нотаріусами нотаріального діловодства потрібно звертати увагу на таке: дотримання форм та правильність ведення реєстрів, алфавітних, інших книг, журналів тощо; правильність реєстрації, формування та оформлення спадкових справ; правильність застосування нотаріусами посвідчувальних написів та видачі свідоцтв за формами, установленими правилами ведення нотаріального діловодства тощо.

Правила нотаріального діловодства як об'єкт адміністративного контролю пов'язані із нотаріальною діяльністю, оскільки вчинення процесуальних дій нотаріусом супроводжується складанням різного роду документів. Але нотаріальне діловодство не тотожне нотаріальному процесу, як судове діловодство не тотожне судовому процесу. У цьому плані показовою є одна адміністративна справа, де перевірялася правомірність анулювання свідоцтва про зайняття нотаріальною діяльністю. Вища кваліфікаційна комісія нотаріату серед неодноразових порушень, які зумовили такі санкції щодо нотаріуса, називала численні порушення Правил ведення нотаріального діловодства. Але касаційна інстанція в своїй постанові акцентувала увагу на тому, що порушення нотаріусом норм чинного законодавства (у тому числі й щодо ведення нотаріального діловодства) повинно мати місце при вчиненні нотаріальних дій (п. 50) [5].

Таким чином, як Закон, так і ряд відомчих нормативних актів у сфері нотаріату передбачають адміністративний контроль над законністю нотаріальної діяльності, але не всією, а тільки порядку вчинення нотаріальних дій. Відповідність нотаріальної дії вимогам матеріального законодавства (міжнародного договору) або правомірність відмови у вчиненні нотаріальної дії перевіряється судом.

Незважаючи на це, серед вітчизняних науковців склалося хибне уявлення, що виключно суд перевіряє законність нотаріальної діяльності [6, с. 12; 7, с. 113; 8, с. 74; 9, с. 6]. Так, Ю.П. Ільїна

стверджує, що виключно в судовому порядку перевіряється законність вчинюваної нотаріальної дії (нотаріальної діяльності), в той час як органи юстиції здійснюють контроль за виконанням нотаріусами професійних обов'язків (або за організацією нотаріальної діяльності) [10, с. 113]. Хоча Порядок прямо вказує, що у процесі проведення планової чи позапланової перевірки органами юстиції роботи нотаріусів перевіряється «дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій» (п. 2).

Певною мірою така позиція науковців зумовлена відсутністю належно розписаного в законодавстві механізму перевірки органами юстиції порядку вчинення нотаріальних дій. Зокрема, Порядок чітко визначає методику здійснення перевірочних дій щодо організації нотаріальної діяльності (п. 29) та методику перевірки дотримання правил нотаріального діловодства (п. 30). Натомість стосовно перевірки порядку вчинення нотаріальних дій органами юстиції він майже замовчує. Описаний одним реченням механізм перевірки порядку вчинення нотаріальних дій органами юстиції перебуває в «зародковому» стані. Так, перевірка дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинення нотаріальних дій проводиться за зверненнями фізичних та юридичних осіб у межах предмета звернення та повноважень Міністерства юстиції, територіального органу Міністерства юстиції шляхом витребування від державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, приватного нотаріуса (особи, яка заміщує тимчасово відсутнього нотаріуса) необхідних документів та відомостей, що стосуються фактів, викладених у такій інформації, та письмових пояснень нотаріуса або з виїздом за місцезнаходженням державної нотаріальної контори, державного нотаріального архіву, робочого місця приватного нотаріуса (п. 14). Важливо, що даний пункт вживає термін «звернення», а не «скарга», що фактично відсилає нас до Закону України «Про звернення громадян» [11], оскільки довідка, яка складається за результатами перевірки порядку вчинення нотаріальних дій особам, які звернулися до органів юстиції не надсилається. Зворотній зв'язок з скаржниками відбувається на підставі загального порядку подачі скарг до державних органів.

Слід звернути увагу на те, що адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю (порядком вчинення нотаріальних дій) може бути проведений не тільки на підставі звернення до органів юстиції фізичних та юридичних осіб (позапланова перевірка), але й без такого звернення у формі планової перевірки діяльності нотаріуса. Так, планова комплексна перевірка дотримання порядку вчинення нотаріальних дій державними та приватними нотаріусами проводиться не частіше одного разу на два роки п. 4 Порядку).

У підсумку, маємо неефективний механізм перевірки законності порядку вчинення нотаріальних дій органами юстиції. Тому не дивним виглядає бажання законодавця, коли об'єктом судового контролю свого часу за ст. 50 Закону України «Про нотаріат» виступали нотаріальні акти «спихнути» на суд перевірку законності усієї нотаріальної діяльності: як процесуальних дій нотаріусів, так і результат нотаріального провадження (вчинення нотаріальної дії або відмову в її вчиненні).

Подібна прогалина в законодавстві дає органам юстиції на практиці зловживати своїми повноваженнями та не враховувати інтереси осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії. Так, Нотаріальна палата України в 2020 році звернулася листом до Мін'юсту *від 25.06.2020 № 18/18*, де звернула увагу на такі факти:

1) коли подавалися скарги на дії нотаріусів деякі територіальні органи Міністерства юстиції України почали проводити цільову перевірку роботи нотаріуса. Подібний тип перевірки не відповідає характеру звернення, може мати негативні корупційні наслідки, перевантажує процес розгляду звернення додатковими наказами та актами перевірки, а також сприймається як додатковий тиск на нотаріусів;

2) нерідко територіальні органи Міністерства юстиції України виходили за межі предмету звернення;

3) мали місце випадки подачі скарг на нотаріусів від громадян та юридичних осіб, які не були учасниками нотаріальної дії, а органи юстиції їх розглядали, роблячи запити до нотаріусів, хоча така процесуальна дія відбувається тільки за відповідною ухвалою суду [12].

З цим можна погодитися, оскільки, перевіряючи законність порядку вчинення нотаріальних дій, органи юстиції можуть до нотаріусів застосовувати санкції. Наприклад, анулювати свідоцтво про право на зайняття нотаріальною діяльністю. Зокрема, п. 2 ч. 1 ст. 12 Закону називає такі випадки порушення порядку вчинення нотаріальних дій, які можуть призвести до анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю: 1) порушення нотаріусом вимог щодо

збереження нотаріальної таємниці; 2) порушення нотаріусом вимог щодо обмеження у праві на вчинення нотаріальних дій; 3) набрання законної сили рішенням суду про порушення нотаріусом вимог законодавства при вчиненні ним нотаріальної дії тощо.

До листопада 2018 року найбільш часто застосовуваною підставою для анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю було «неодноразове порушення нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій або грубе порушення закону, яке завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян» [13], яка була передбачена підпунктом «е» п. 2 ч. 1 ст. 12 Закону. Даний підпункт давав право органам юстиції застосовувати дисциплінарну санкцію за неодноразове порушення будь-яких процесуальних дій нотаріуса за умови, що воно завдало шкоди інтересам держави, підприємств, установ, організацій, громадян. На практиці нерідко суди такі санкції, що застосовували органи юстиції до нотаріусів, визнавали незаконними [14; 15; 16]. Справа в тому, що вчинені нотаріусом правопорушення, повинні бути такими за своїм характером, щоб виправдати обрання до нього такого засобу реагування. Тобто йдеться певною мірою за оціночний момент. Щоб унеможливити зловживання органами юстиції своїми повноваженнями щодо застосування до нотаріусів таких суворих санкцій, в листопаді 2018 року була сформована правова позиція Верховного Суду, відповідно до якої «встановлення факту порушень нотаріусом чинного законодавства при вчиненні нотаріальних дій належить до компетенції суду» (п. 54) [17]. Вона була повторена в інших актах Верховного Суду [18; 19]. А вже в липні 2020 р. були внесені редакційні правки до Закону України «Про нотаріат», згідно яких передбачалася додаткова умова для притягнення нотаріуса до дисциплінарної відповідальності за підпунктом «е» п. 2 ч. 1 ст. 12: правопорушення нотаріуса повинні бути встановлені рішенням суду [20]. Дані правки зберігають чинність дотепер, не даючи органам юстиції зловживати своїми повноваженнями, роблячи додатковий тиск на нотаріусів.

Отже, на практиці адміністративний контроль за законністю вчинення нотаріальних дій нерідко може затягуватися, ускладнюватися, виходити за межі предмета звернення, ініціюватися особами, що не були залучені до вчинення нотаріальної дії.

Варто зауважити, що в 2023 році набрав чинності Закон України «Про адміністративну процедуру», який «регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ» [21]. Фактично даний Закон регламентує процесуальні відносини між суб'єктами виконавчої влади (органами місцевого самоврядування) та особами під час здійснення функцій публічного управління. Проте, ч. 2 ст. 1 Закону України «Про адміністративну процедуру» визначає відносини, на які не поширюється дія вказаного Закону. До таких відносин включили відносини, що виникають під час «вчинення нотаріальних дій» (п. 2). Указане застереження актуальне навіть у тому разі, коли нотаріальні дії вчиняються посадовими особами органів місцевого самоврядування [22, с. 19]. Обґрунтованість такого застереження зумовлена тим, що функції публічного адміністрування та адміністративні акти, які є основою публічного адміністрування відрізняються від нотаріальних функцій та нотаріального акту, який видається в результаті вчинення нотаріальної дії.

Висновки. Таким чином, адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю, що здійснюють органи юстиції, має своєрідний предмет відання (перевіряється тільки законність порядку вчинення нотаріальної дії, тобто процесуальні дії нотаріуса, які супроводжували вчинення нотаріальної дії), може базуватися не на скаргах фізичних і юридичних осіб, а на планових перевірках, характеризується відсутністю належно регламентованої процедури щодо перевірки законності порядку вчиненої нотаріальної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шестерняк М.М. Методи і форми контролю: проблеми визначення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки.* 2017. Випуск 26. Частина 2. С. 154–156.
2. Про затвердження Порядку проведення перевірки організації роботи державних нотаріальних контор, державних нотаріальних архівів, організації нотаріальної діяльності приватних нотаріусів, дотримання державними і приватними нотаріусами порядку вчинен-

- ня нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства: наказ Міністерства юстиції України від 17 лютого 2014 р. № 357/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0298-14#Text> (дата звернення: 02.08.2024).
3. Рішення Апеляційного суду Харківської області від 17 грудня 2013 р. у цивільній справі № 638/6326/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36308222#> (дата звернення: 02.08.2024).
 4. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства: Наказ міністерства юстиції України від 22.12.2010 № 3253/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10#Text> (дата звернення: 02.08.2024).
 5. Постанова Верховного Суду від 20 липня 2018 р. у адміністративній справі № 809/1649/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78002291> (дата звернення: 02.08.2024).
 6. Баранкова В.В. Деякі аспекти судового контролю за нотаріальною діяльністю. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2008. № 2. С. 12–17.
 7. Зілковська К. Судовий контроль за вчиненням нотаріальних дій. *Юридичний вісник*. 2011. № 4. С. 112–115.
 8. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Харків: Право, 2011. 384 с.
 9. Льєва Н.В. Адміністративний контроль за нотаріальною діяльністю в Україні: проблеми та перспективи. *Матеріали 76-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І.І. Мечникова* (24–26 листоп. 2021 року). Одеса: Олді плюс, 2021. С. 5–8.
 10. Львіна Ю.П. Деякі аспекти здійснення адміністративного контролю за нотаріальною діяльністю та оскарження дій нотаріуса в судовому порядку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2012. Випуск 19. Том 3. С. 112–115.
 11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47. Ст. 256.
 12. НПУ просить Мін'юст врегулювати проблемні питання нотаріальної діяльності щодо перевірок, витрачання бланків, сертифікації робочого місця. URL: <https://npu.ua/news/notary-problems/> (дата звернення: 02.08.2024).
 13. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 1 листопада 2017 р. у адміністративній справі № 823/1454/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70002768> (дата звернення: 02.08.2024).
 14. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 27 травня 2021 р. у адміністративній справі № 640/15026/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97265977> (дата звернення: 02.08.2024).
 15. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 31 жовтня 2019 р. у адміністративній справі № 2340/5084/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85410732> (дата звернення: 02.08.2024).
 16. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 2 липня 2019 р. у адміністративній справі № 140/1382/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82853699> (дата звернення: 03.07.2024).
 17. Постанова Верховного Суду від 20 листопада 2018 р. у адміністративній справі № 809/1649/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78002291> (дата звернення: 02.08.2024).
 18. Постанова Верховного Суду від 25 червня 2020 р. у адміністративній справі № 2340/5084/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90073522> (дата звернення: 02.08.2024).
 19. Постанова Верховного Суду від 5 жовтня 2020 р. у адміністративній справі № 140/1382/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91989880> (дата звернення: 02.08.2024).
 20. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо усунення законодавчих колізій та прогалін: Закон України від 14.07.2020 № 775-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 48. Ст. 433.
 21. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 50.
 22. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О.Ф., Бевзенко В.М. та ін.; за заг. ред. Тимошука В.П. Київ, 2023. 545 с.